

אוצר המלים השאלות מלאדינו בשולחן ערוך

אליעזר פאפו

א. הקדמה

ספרות ההלכה היהודית היא חסרת תקדים מבחינת היקפה וכמותה ומעידים על כך אין־ספור ספרי שו"ת, שבהם התייחסו חכמי ישראל שבכל דור ודור לכל פרט של כל הלכה. אך בניגוד לעיסוק רב בפרטים ובפרטי הפרטים של ההלכות השונות, רק יחידי סגולה התנסו בקודיפיקציה של המשפט העברי. אחד ממעטים אלה היה מרן יוסף קארו (רי"ק), רבם של כל בני גולה. ספרו 'שולחן ערוך', הכולל ומקיף כמעט את כל המשפט העברי, הוא מן הספרים הבודדים (אחרי התלמוד) אשר התקבל, לפחות באופן פורמלי, על כל תפוצות ישראל. רבות נכתב על מפעלו של רי"ק, אולם, נקודה אחת, בעיית המלים השאלות מלאדינו אשר נמצאות בשולחן ערוך, ועשויה להאיר את שיטתו ומטרתו של הרי"ק, למיטב ידיעתי לא זכתה להתייחסותם של החוקרים.

טעויות דפוס בנות זמנו של הדפוס הן, ומאחר שמרבית מהדורות השולחן ערוך הודפסו בארצות אשכנז (ששפת הלאדינו לא היא שפתם) זכו רבות מהמלים הספרדיות שבספר שתיפולגנה בהן טעויות. כתוצאה מכך, עד היום כל קורא בשולחן ערוך נתקל במלים חסרות משמעות ובניסיונותיהם הנואשים של המפרשים להסבירן לפי הקשרן. כך, לדוגמה, בחלק אורח חיים (או"ח, סימן תמוז סעיף יב) בדפוס שלפנינו מופיעה המלה 'פדיניניש', החסרה כל משמעות. אך בדפוס ראשון (ונציה שכ"ה), וגם בדפוס שני (קראקא ש"ס), כתוב 'פיריג'ייש', דהיינו: מין בגד – מעטה ארוך שלבשו בעיקר נשים, שאצלו הוא נועד להסתיר את הגוף והפנים. בהדפסת המלה נפלה אפוא טעות מוכפלת מחמת הדומות (רי"ש נהפכה לדל"ת וגימ"ל לנ"ן). דוגמה נוספת היא המלה

* עלי להודות לחכם יוסף פאור הלוי שליט"א ואשתו אסתר הי"ו, שהערותיהם החשובות שימשו לי למורה דרך בהרבה מקומות בעבודתי זו, וגם לגברת אלדינה קינטנה, חוקרת נאמנה של השפה הספרדית-היהודית (שבהתעסקותה בעדויות הלשוניות המצויות בספרי שו"ת של חכמינו ז"ל, שמפיהם אנחנו חיים, מתקיים הכתוב 'דובב שפתי ישנים'), אשר בדקה את המלים ספרדיות המופיעות בעבודתי זו ובהערותיה החשובות הצילה אותי מלהוציא תקלה מתחת ידי ולהטעות את הרבים.

‘נואינד’ו’ (או”ח, סימן רב סעיף יג) המופיעה בדפוס – מלה זו חסרת משמעות, אך בדפוס ראשון כתוב ‘נואיגאר’ו’, שפירושה דובשן.

דוגמה מעניינת, אך אופיינית, לשיבושים מעין אלו ניתן למצוא באו”ח סימן קס”ח סעיף ז. בהלכה מופיעות שלוש מלים בלאדינו, ובשלושתן נפלו טעויות (שש טעויות בשלוש מלים). במקום ‘רישקיליא’ש’ (מין עוגיות) – כמו שכתוב בדפוס הראשון, בדפוס שלפנינו כתוב ‘בישקולא’ש’ (טעות מחמת הדומות – במקום רי”ש וא”ו כתבו בי”ת יו”ד, ובמקום יו”ד כתבו וא”ו); במקום ‘דיאל חש’ו’ (עוגה ממולאה באגוזים וטבולה בדבש), בדפוס שלפנינו כתוב ‘ריאלחש’ו’ (טעות מחמת דמיון האותיות – דל”ת שהתחלפה ברי”ש), ובמקום ‘בישקוג’ו’ש’ (ביסקווית) ‘בישקוני’ש’ (טעות כנ”ל – גימ”ל שהתחלפה בנו”ן, וא”ו שהתחלפה ביו”ד).

כידוע, בכתב העברי מאותתים רק את העיצורים וחלק מתנועות ארוכות שמסתמנות באמצעות אל”ף, ה”א, וא”ו או יו”ד. את החלק השני של התנועות הארוכות, ואת כל התנועות הקצרות, או שלא מסמנים בכלל, או שמסמנים בעזרת הניקוד. אמנם, כשכותבים לאדינו בכתב עברי מאותתים (באמצעות ארבע האותיות הנזכרות – ומפני שימוש זה נקראו בלאדינו ליטרא”ס מאדרי”ס – אותיות אמהות) את כל התנועות – קצרות כארוכות – כך שניתן לטעון שכתובת לאדינו בכתב עברי היא כתיבה פונטית ועקבית. אמנם, במלים השאלות מלאדינו והמופיעות בשולחן ערוך ישנו חוסר עקביות בולט בדרך הכתיבה. לדוגמה ‘אינפאנד’ה’ (מעין בורקס של היום) הוזכרה בשולחן ערוך בחמישה מקומות, ובכל מקום נכתבה בצורה אחרת. פעם ‘אינפנד’ה’ בלי שני אל”פים; פעם ‘פנאד’ה’ בלי תחילית אינ ובאל”ף אחת; ושלוש פעמים היא מופיעה בלשון רבים, וכל פעם בצורה אחרת: פעם אחת – ‘פנאדי’ש’, באל”ף אחת ובסיומת לרבים י”ש; פעם שנייה – ‘פנאד’ש’ באל”ף אחת ובסיומת לרבים מחוסרת יו”ד; ופעם שלישית – ‘פנדי’ש’ – בסיומת מלאה אבל בלי אל”פים.¹

חוסר עקביות מעין זה מאפיין גם את כתיבת העיצורים. כך המלה ‘מואי”ו’ (אגוז), אשר הוזכרה פעמיים בשולחן ערוך. פעם אחת היא כתובה (או”ח, סימן רג סעיף ג) ברבים, כמ”ס בתחילה ובלי יו”ד אחרי האל”ף – ‘מואוי”ש’ – ופעם (שם, סימן רב סעיף יד) היא מופיעה בנו”ן בתחילה ובכתיב מלא – ‘נואי”ס’. ראוי לציין שישנם עוד שני מקומות שבהם התייחס מרן לשאלה כיצד מברכים על ‘מואי”ו’, אלא שבמקומות אלו העדיף את המלה העברית וכתב ‘אגוז מוסקאד’ה’ (שם, סימן רטז סעיף ב), ובמקום שני כתב ‘אגוז מושקאט’ (שם, סימן רב סעיף יז).²

כמעט בכל המלים שעסקתי בהן בעבודתי זו, והמופיעות גם בספרות ההלכתית שלפני מרן וגם בחיבורו האנציקלופדי ‘בית יוסף’, נזהר רי”ק לא רק להביא דברים בשם אומרם,

1 הדיון בנושא נמצא בערך אינפנד’ה. כל שאר הצורות מופיעות במילון רק כהפניות.
2 יש לשים לב שבדוגמה זו יש חוסר עקביות גם בדרך כתיבת המלה ‘משקט’, כי פעם כתוב מושקאד’ה, ופעם מושקא”ט.

אלא גם להביאם בצורה שבה נכתבו. לפיכך אין הוא משנה את דרך כתיבת המלים הלועזיות שמצא אצל קודמיו, ואף איננו דואג להאחדת הכתיב. מרן נקט דרך זו לא רק בבית יוסף אלא גם בשולחן ערוך, וזאת אף שבשולחן ערוך אין הדברים נאמרים בשם אומרם (ראה הערה בערך אינפנד"ה).

הכתיב העברי של הערכים להלן הוא לפי הדפוס הראשון (ונציה שכ"ה); במקומות שבדפוס שלפנינו הכתיב שונה הוספתי גם את צורת הכתיב השונה ומתחתיה הוספתי הפניה לצורת הכתיב 'הנכונה', כלומר: כפי שהיא בדפוס ראשון. רק בשני מקומות חרגתי מהכתיב של הדפוס הראשון ותיקנתי את הכתיב על בסיס שיקול הדעת, כיוון שברור הוא שמדובר בטעות דפוס (בשתי הפעמים מדובר בהחלפת אות באות דומה). נהגתי כך בערך בישקוג'וש ובערך בריד"ה (ראה ברשימת הערכים). ברשימת הערכים תופענה שתי צורות הכתיב: הראשונה על פי הדפוס הראשון, ואילו השנייה, המתוקנת, לפי שיקול דעתי. לעומת זאת במקומות שהתיקון העשוי לאפשר את ההבנה הוא יותר 'מתוחכם' ופחות גלוי לעין, השארתי את המונח הבלתי מובן כמות שהוא, והוא אף מופיע כשם הערך. במקומות אלו הוספתי גם הערה, שבה הצעתי את התיקון העשוי לדעתי לפתור את הבעיה ולאפשר הבנה; דרך זאת נקטתי בערכים פריליאיא ופאדגלייאים (ראה ברשימת הערכים). כיוון שהוכנסו ללאדינו מלים תורכיות רבות (ודרך השפה התורכית גם מלים ערביות ופרסיות השאולות אליה) שנתפסות על ידי הדוברים כחלק בלתי נפרד של השפה, אמנה אותן כמלים רגילות ברשימת המלים הספרדיות על סדר הא"ב.

רי"ק ידע את השפה העברית ואת כללי דקדוקה על בוריים, משום כך סביר להניח שמלים זרות מופיעות בספרו לא בגלל ידיעה לקויה של השפה העברית. רובן של המלים הזרות שמרן השתמש בהן שייכות לתחום הביגוד, כגון דולאמני"ש, גוחא"ש, מינטיני"י וכו' (כאן מן הסתם חסרו לו גם מלים ספרדיות, כי מדובר במלבושים תורכיים שלא ידעום בספרו, והוא נאלץ להשתמש במלים תורכיות), או מציינות מאכלים ספרדיים, כגון: אל חש"ו, רושקיליא"ש, בישקוג'וש, חביצ"ה וכו'.

בשולחן ערוך מופיעות בסך הכל שבעים ושתיים מלים שאולות מלאדינו, מתוכן חמישים ושתיים הן ממקור ספרדי, ומהן ארבעים ותשע מצויות גם בשפה הקסטיליאנית המודרנית בצורה פחות או יותר זהה. מלה אחת (אשטרינג"ה) מצויה בספרדית עתיקה, ושתי מלים (אישפאד[י]ני"א, וטאלייאדורא"ש) התפתחו ממלה ספרדית עתיקה, וככל הנראה מהוות המצאה לשונית של היהודים. שבע מלים נשאלו מהשפה הערבית (אל חש"ו, חביצ"ה, מוסקי"י, פיריגי"ש, קיב"ה, אל קיבלה, ושי"ד), שתיים מתורכית (דולאמני"ש ועות'ומני"ים), שלוש מפרסית, דרך התורכית (גוחא"ש, מינטיני"י וקא[פ]טאני"ש), חמש מיוונית, דרך התורכית (אניט'ו, אשפיר'ו, גירופל"י, דר"הם ומצטיכ"י), ואחת מאיטלקית (קונפיטי"י). ואילו לשתי מלים (קאפ[א]נאגו"ש וקוליאנדר"י) לא מצאתי לשון אִם.

תופעה מעניינת היא שלפעמים מביא מרן את המלה העברית, ולידה, מחשש שלא יבינוה הקוראים, את תרגומה הספרדי. כך, למשל, ביורה דעה (יו"ד), סימן ריז סעיף מח: 'להמרות עם חבירו שקוראים אפוטאר'. בדומה לזה באו"ח, סימן רד סעיף א': ועל

שבת שקורין אניט"ו; שם, סימן שיד סעיף ז: 'הצירים שקורים גנוזי"ש'; שם, סימן תנא סעיף יט: 'הרחת שקורים פלא"ה'; שם, סימן רד סעיף א: 'ועל קורא והוא פאלמיט"ו'; שם, סימן שה סעיף א: 'רסן שהוא פרינ"ו וכו'. כאשר יש בעברית שם כולל לסוג, אבל חסר שם ספציפי לתת-הסוג, מביא מרן את השם הכולל העברי ואחריו את השם הלועזי של תת-הסוג. כך באו"ח, סימן קסח סעיף ח: 'לחמניות, אותן שבלילתן עבה שקורין אובליא"ש... ואותן שבלילתן רכה ודקים מאוד שקורין ניבלא"ש'.

מן הראוי לציין שבניגוד לרמב"ם ביד החזקה, העדיף מרן יוסף קארו במקומות לא מעטים את המלה הארמית על פני המלה העברית, והדברים נכונים גם כאשר המלה העברית בעלת אותה משמעות כמו המלה הארמית, וגם כשהמלה הארמית שגורה פחות בפי הלומדים. דומה שאת יחסם השונה לשפה העברית ניתן להסביר כתוצאה ממדיניות שונה. הרמב"ם שרצה לכתוב קודיפיקציה סופית של המשפט העברי, כלומר, ספר שיכלול את כל הדינים המחייבים את כל עם ישראל בכל מקום ובכל זמן, ביקש לכתוב את ספרו בשפה שתהיה תקפה בכל מקום ובכל זמן, בארץ ישראל כמו בגולה, ולפיכך כתב את ספרו על טהרת השפה העברית. רי"ק הבין היטב את הסיבות שהביאו לדחיית היד' בארצות הנצרות, וגם את חומרת המצב העלול לפלג את העם לכתות שונות שהולכות בעקבות פוסקים שונים:

...ובפיזור הלכנו וכמה צרות צרורות תכופות וצרות זו לזו באו עלינו עד כי נתקיים בנו, בעונותינו, ואבדה חכמת חכמיו וגומר ואזלת יד התורה ולומדיה כי לא נעשית התורה כב תורות אלא כתורות אין מספר לסכת רוב הספרים הנמצאים בביאור משפטיה ודיניה...

...כל אחד מחבר ספר לעצמו וכופל מה שכבר כתב וחיבר מי שקדמו או כותב הדין בהיפך מה שכתבו חבריו...

...על כן אני הדל באלפי ישראל יוסף במהור"ר אפרים במהור"ר יוסף קאר"ו קנאתי לה' צבאות... והסכמתי לחבר ספר כולל כל הדינים הנוהגים בביאור שרשיהם ומוצאיהם מהגמרא עם כל חילוקי סברות הפוסקים איש לא נעדר... ועלה בדעתי שאחר שכל הדברים אפסוק הלכה ואכריע דין בין הפוסקים בטענות וראיות תלמודיות...

לפיכך חייב היה רי"ק לפשר בין אסכולות הפסיקה השונות. לשם כך היה עליו להתמודד גם עם מנהגים בתר-תלמודיים וגם עם פסיקה בתר-תלמודית (שבהם לא ראה הרמב"ם דבר שמחייב את כל עם ישראל) ולפשר בינם. מאחר שהוא לא ביקש לכתוב קודקס מחייב בכל הזמנים (כי זה כבר נעשה), אלא קודקס שמטרתו לאחד במידת האפשר את ההלכה, פה ועכשיו, לא הקפיד לכתבו על טהרת העברית.³ עד כמה הצליח מרן בהשגת

3 אולי מן הראוי להצביע כאן על הסתירה שבדבר זה: איך ייתכן שדווקא רי"ק, ששאף לאחד את האומה, השתמש בשפה השייכת רק לקבוצה אחת בתוך העם - ליוצאי ספרד? ברם, ניתן לתרץ

איחוד משפטי של האומה והאם השולחן ערוך אכן התקבל בכל תפוצות ישראל הן שתי שאלות שככל הנראה החליטו החוקרים לקיים בהן את מאמר חז"ל 'טובה שתיקה לחכמים'.

ב. דרכי התעתיק

גם כשהתחילו היהודים בגלויותיהם להתבטא בשפות הגויים הם השתמשו בכתב אשורי. כשאנשי גלות ירושלים אשר בספרד התחילו להשתמש בשפה הספרדית, כתבוה בכתב עברי (בין בכתב מרובע ובין ב'סוליטרייו', אשר נקרא גם 'חצי קולמוס'). אמנם בהולנד, כבר במאה הי"ז, כתבו הספרדים המערביים ספרדית באורתוגרפיה ספרדית (באותיות לטיניות) ולפי כל חוקיה של השפה הספרדית הכתובה (הספרותית) של אותה התקופה, אך זה היה פרי עמלם (או לפחות פרי השפעתם) של האנוסים.

מכל מקום, כשלפני כמאה שנים הוצרכו עיתונאים, סופרים ומתרגמים ספרדיים לעבור לאורתוגרפיה מוכרת יותר לקוראיהם, וכיוון שהתמעטו הבקיאיים ב'כתב קטן',⁴ עמדה לפנייהם השאלה כיצד לכתוב את הלאדינו. רבים מהמחברים ראו במעבר לאורתוגרפיה ולכללי הכתיב של המדינה שבה פרסמו את דבריהם את הפתרון ההגיני ביותר. משום כך יצאו לאור במאה האחרונה הרבה פרסומים בלאדינו כשהם כתובים בכתב לטיני ולפי כללי הכתיב של השפה התורכית, או הסרבית, בכתב קירילי, ולפי כללי הכתיב של השפה הסרבית או הבולגרית, ואפילו בכתב יווני ולפי כללי הכתיבה של היוונית. מיעוט מוחלט, אבל פעיל מאוד, היו אותם המשכילים שחשבו שריאסיפאניוליאציה של לאדינו הוא הפתרון. לשם כך הם חשבו שיש לעבור לאורתוגרפיה של הספרדית המודרנית ולקבל את כללי הכתיב שלה. המכשול הגדול שעמד לפנייהם היתה העובדה שלספרדים במזרח, לרובם ככולם, לא היה שום מושג לגבי דרכי הכתיבה של הספרדית המודרנית

קושיה זו בדרכים שונות. ייתכן שלא מצא לפניו דרך אחרת, שכן, כיוון שבעברית לא מצא מלה מתאימה, ומאידך לא מצא לפניו שפה אחרת שהיא שפתם של כל היהודים, לא נותר לו כי אם לפשוט ידו אל השפה שהוא מכיר. בין הלומדים יש אומרים שהיות ומדובר (על פי רוב) במאכלים מלבושים ספרדיים אין בהבאת שמותיהם הספרדיים פגיעה בניסיון איחוד ההלכה של האומה וכן יש טוענים שרוב המלים השאלות שהובאו בשולחן ערוך בזמנו של רי"ק כבר היו חלק של השפה העברית ההלכתית, והיו ידועות ומוכרות לכלל האומה. ואכן, במספר מקומות שמרן היה מסופק אם מלה ספרדית מסוימת שגורה על פי הכול ואם לאו, הוא נהג להוסיף גם את המלה הערבית. כגון באו"ח סימן י' סעיף י"א, 'פינוגין הנקרא בערבי שומר' - או מה שכתב ביר"ד, סימן ל"ט סעיף ז': 'או לאל מעדא - שקורין מולגה'. מכאן שבכל מקום שלא הביא גם את המלה הערבית הניח שגם מוסתערבים מכירים את המונח הספרדי (אחרת היה עליו להביא תרגום ערבי לכל מונח ספרדי שהובא בשולחן ערוך). וכאן אנחנו חוזרים לשאלתנו הראשונה, איך זה שמרן שנטל על עצמו לאחד את כל הכיתות והאגודות אשר באומה מתרגם את המונחים הספרדיים, שלא הכול רגילים להם, רק לערבית?

הוא הכתב אשר בימינו רגילים לקרוא לו 'כתב רש"י'.

וכלליה. במלחמת העולם השנייה הושמדו רוב הקהילות של דוברי לאדינו – חלקן בידי הנאצים הגרמנים (יהודי יוון ויהודי טרביה), חלקן בידי פשיסטים קרואטים ומוסלמים בוסניים, 'אוסטשים' (יהודי קרואטיה ובוסניה), וחלקן (יהודי מקדוניה – והוא שטח של מלכות יוגוסלביה של אז אשר בפרוץ מלחמת העולם השנייה נכבש על ידי בולגריה) נמסרו למרצחים הגרמנים בידי קוויזלינגים בולגרים (רודפי אמת יזכירו שהממלכה הבולגרית לא מסרה לנאצים את נתיניה, יהודי 'בולגריה הישנה', אלא רק את היהודים שהיו אזרחים יוגוסלבים). רק יהודי תורכיה ניצלו כולם, כך שהיום רוב הפעילים להצלת הלאדינו הם ממוצא תורכי, הכותבים אותה על פי הכללים של השפה התורכית. מאחר שהתורכית היא שפה פונטית קל היה למיעוט (יוגוסלבים, יוונים ובולגרים) שאינו תורכי להתרגל, לקבל ולהסכים לדרך כתיבה זו.

היום נוסח תורכי הוא המקובל בין הספרדים, והביטאון היחיד שיוצא לאור בארץ ישראל בספרדית-יהודית נכתב בכתיב זה. לפיכך מצאתי חובה לעצמי להיות נאמן לו. ומשום 'הן עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב' כתבתי ליד כל מלה כתובה עברית שני תעתיקים: אחד כמקובל אצל הספרדים, והאחר לפי כללי הכתיב של השפה הקסטיליאנית המודרנית. גם כשהגוי בשתי המסורות הלשוניות זהה, וההבדל ביניהן הוא הכתיב, הקפדתי לכתוב את המלה בשתי הצורות, כגון *amarillo – amariyo, boca – boka*, וכיוצא בזה. ברם, אם שתי המסורות שוות גם בהגייתן וגם בכתיבן קיצרתי (ויתקיים בי הפסוק 'ויאמר לקוצרים ה' עמכם'), וכתבתי גם יחד, כגון, *bufalo, gvantes (guantes)*, וכיוצא באלו.

ז . פת הכאה ככמנין זמ פת שישנו כמין כיסו
 שממלאים אותם רכש או סוקר ואנוזים ושקדים
 ותבלין והם הכקראים רושקילואש די אל חשו:
 ז'מ שהיא עיסה שערכבה רכש או שמן או חלב
 או מיני תבלין ואפאה והוא שיהי טעם תעובת
 המי פירות או התבלין ניכר בעיסה ז'מ שהיא
 פתבין. מתובלת בין שאינה מתובלת שעשים
 אותם כעבים יכשים וכססין אותם והם הנק'
 בישקונ'ם והלכה כדברי כלם שלכלאן הדברי
 כותבין להם דיכין שאמרנו בפת הכאה ככמנין:

שולחן ערוך, דפוס ראשון (ונציה שכ"ה), אורח חיים, הלכות בציעה בפת, סימן קסח, סעיף ז ובו שלושה ביטויים בלאדינו: רושקילוא"ש, דיאל חש"ן, בישקוגו"ש

רשימת המלים

אגוא"ה ארדיינט"י

l. agwa, agua, agva¹ ardyente; c. aguardiente
משקה שרוף על בסיס יין (הדומה לברנדי שבימינו).

יוד, סימן כג סעיף כד
אגוא"ה ארדיינט"י של עובדי כוכבים, אסור בהנאה כיון עצמו.

אובליא"ש

l. ovleas; c. obleas

מציה, ריקיק

אוי"ח, סימן קסח סעיף ח

לחמניות, אותן שבלילתן עבה שקורין אובליא"ש, לחם גמור הוא ומברך עליו המוציא ובהמ"ז.

אוטמאני"ם

ראה עוטומנים

מקרא:

אוי"ח=אורח חיים

יוד=יורה דעה

אה"ע = אבן העזר

c.=castillano

c.c.=castillano clasico

c.m.=castillano moderno

d.e.m.=djudeo-espanyol moderno

e.a.=español antiguo

l.=ladino

pers.=Persian

tur.=Turkish

1 בדיאלקטים של בוסניה וסרביה, צירוף גימ"ל, וא"ו + תנועה (gu + תנועה), על פי רוב נהגית כגב (GV).

אורלייז'ן.

בדפוס ראשון: אורלייז'ן.

בדפוס שלפנינו כתוב אורלייז'א – וייתכן שאינו טעות דפוס, אלא הבאת צורה נוספת של אותו מונח, בהוספת סופית ספרדית טיפוסית: 'eza'.

l. oriyo; c.c. orillo; c.m. orilla
גדיל

א"ח, סימן יא סעיף יא

אם הגדיל, שקורין אורלייז'א, הוא רחב, לא יטיל בו הציצית, ואם הטיל בו, פסול.

אורלייז'א

ראה אורלייז'ן

אינפנדה, פנאדה, פנאדי"ש, פנאד"ש, פנדי"ש²

l. enpanada, panada (plur. enpanadas, panadas); c. empanada

מאכל ספרדי דומה לבורקס שלנו היום – כיסנים ממולאים בבשר או בגבינה.

א"ח, סימן רנג סעיף ה

מותר לתת על פי קדירת חמין בשבת, תבשיל שנתבשל מע"ש כל צרכו, כגון פנאדי"ש וכיוצא בהן, לחממן, לפי שאין דרך בישול בכך; אבל להטמין תחת הבגדים הנתונים ע"ג המיחס, ודאי אסור.

2 אין ספק שאת ריבוי הצורות של מלה זו יש לתלות בעצם העובדה שלפי הרוב מדובר בהבאות מספרות הלכתית קדומה – ומרן מביא את הדברים כפי שכתבם אומרם הראשון. למשל, בא"ח, סימן תס אות ו, הוא מצטט את ארחות חיים: 'כתוב בארחות חיים (שם סי' סב) אין להקל במה שהחמירו הקדמונים שלא לעשות פנדי"ש או פלאוני"ש' (בדיוק כמו שמופיע אצלנו בשו"ע).

או ביוד, סימן קיב אות ו, הוא מצטט את הר"ן: 'והר"ן (שם) חולין כב ע"א, ד"ה תניא) ומיהו אינפנאדא שאפאה גוי אסור לאכול מהפת שלה?'

בא"ח, סימן רנג אות א, הוא מצטט את הר"ן פעם נוספת: 'וכדברי הר"ן... שכתב בשם ר"ח דמתניתין בתנור של נחתומין ותנור של נחתומין מפורש בלא יחפור אבל תנור דידן ככירה של נחתומין הוא וכדברי הר"ן שכתב בשם ר"ח (גליון מפורש בלא יחפור אבל תנור דידן ככירה של נחתומין ותנור של נחתומין מפורש בלא יחפור אבל תנור דידן ככירה של נחתומין הוא וז"ל הכל בו ואלו הכירות שלנו שקורין פורניאל"ש שמיסקין אותם מבפנים ואח"כ גורפין אותם ונותנין בהם פת או פנאדש'.

בא"ח, סימן רנג אות ה, הוא מצטט את הר"ן. שמצטט את הרשב"א: 'וכתב הר"ן בשם הרשב"א שמותר לתת על פי קדרת חמין בשבת תבשיל שנתבשל מערב שבת כל צרכו כגון פנאדי"ש וכיוצא בהם'.

בא"ח, סימן רנג אות ב, הוא מצטט את הכלבו: 'וכמו שכתב הכל בו וז"ל ובתנור שלנו דין חזרה בו כדין הכירה הגרופה והקטומה ואחר שהוציאו ממנה הפת או הפנאד"ה'.
וזה גם הסבר לריבוי צורות של המלים מואז"ש, מושקאד"ה וכו'.

שם, סימן תס סעיף ו
 אין להקל במה שהחמירו הקדמונים שלא לעשות פנדי"ש או פלאוני"ש.

י"ד, סימן קיג סעיף ג

פנאד"ה שאפאה עובד כוכבים, אסורה אפילו למי שנוהג היתר בפת של עובדי כוכבים, שהשומן נאסר כשהוא בעין משום בישולי עובדי כוכבים, ונבלע בפת. וכן ירקות הנאכלים חיים שבשלם עם בשר, אסורים, מפני ששומן של בשר נבלע בהם.

שם, סימן צד סעיף ח

אם נפל לתנור פנאד"ש גבינה, אפילו לחה, וכן גבינה חמה בקערת בשר בת יומא, אינו אוסר אלא כדי קליפה.

י"ד, סימן קיב סעיף ו

במקום שנהגו היתר בפת של פלטר, אפילו הוא נלוש בבצים או שביצים טוחים על פניו, מותר. אבל אינפאנד"ה שאפאה עובד כוכבים, אסור לאכול מהפת שלה.

אישפאדני"א

בדפוס שלפנינו: אישפדני"א.

l. espadinya -

מספרדית espadin – פגיון, סכין.

קרומית של קנה האגס

י"ד, סימן ו סעיף א

בכל דבר התלוש שוחטין, בין בסכין בין בצור בין בקרומית של קנה האגס הנקרא אישפדני"א, וכיוצא בהם מדברים החותכים. והוא שיהיה פיו חד ולא יהיה בו פגם.

אישפאלד"ה

l. c. espalda

גב

י"ד, סימן סא סעיף ב

הזרוע, דוקא של ימין, והוא מפרק ארכובה הנמכרת עם הראש עד כף הירך שקורין אישפאלד"ה, והם שני פרקים.

אישפדני"א

ראה אישפאדני"א

אישפי"ק

l. espik, espikanardo; c.c. (מאה י"ג) espic o espique; c.m. espicanardi, espicanardo

מלטינית – spica nardi (בספרדית: espiga del nardo) ופירושו שיבולת נרד. בספרות ספרדית עתיקה, מן המאה הי"ג, מופיעה בדיוק הצורה שלפנינו – espic – וצורה שמאוד דומה לה, espique, ולדעת Corominas מדובר בשאיילה מקטלנית – espic. שבולת נרד

או"ח, סימן רטז סעיף ז
 וחילפי דימא, הוא שבולת נרד שקורין אישפי"ק.

אל חש"ו (דיאלחש"ו)

בדפוס שלפנינו: ריאלחש"ו – והיא טעות מחמת דמיון האותיות (דל"ת התחלפה ברי"ש), וצריך להיות דיאל חש"ו כמו בדפוס ראשון.

ואולי היה צריך לכלול ערך זה בשער חי"ת, אבל היות שתווית הערבית 'אל' כבר לא נתפסת בלאדינו כהוספה דקדוקית אלא כחלק בלתי נפרד של המלה, ולפי הצורך שמים לפנייה את התווית הספרדית לְזֶכֶר el

לפי Corominas alhashu; e.a. alfajor (Andaluzia), alaju (Castilla), alaxur, alejur מלה זאת מקורה בהיספאנו-ערבית: – ח-ש-ו – למלא מחדש; בערבית מודרנית: חשא – מְלֵא.

עוגה ספרדית ממולאה באגוזים ושקדים, וטבולה בדרך כלל בדבש.

או"ח, סימן קסח סעיף ז

פת הבאה בכיסנין, יש מפרשים: פת שעשוי כמין כיסים שממלאים אותם דבש או סוקר ואגוזים ושקדים ותבלין, והם הנקראים רושקיליא"ש דיאל חש"ו.

אמאריל"ו

כך בדפוס שלפנינו, וכך מופיע בכל הדפוסים, כולל דפוס ראשון.

I. amarelo (amarielo? amarialo?); d.e.m.: amariyo; c. amarillo

לפי Corominas, שורשו של מונח זה הוא במלה לטינית, amarus (מר), אשר בשינוי קל (amarellus) בלטינית היספנית וולגרית קיבלה משמעות של (חָרָר). מכאן התפתחו צורות קסטיליאניות, amarielo, amarialo, amariello, וצורה יחידה שקיימת בפורטוגאלית amarelo. עקב אי-התאמה של הכתב העברי לצרכי ציון עקבי של תנועות, לא ניתן להכריע באופן מוחלט האם אמריל"ו הכתוב בשולחן ערוך בא במקום amarielo או amarialo הספרדית, או במקום amarelo הפורטוגאלית. דעתי היא שאכן מדובר בשאיילה מפורטוגאלית – ודבר זה די שכיח הוא בלאדינו. צהוב – לפעמים גם ירוק (בימי הביניים בעיקר).

יוד"ד, סימן לח סעיף א

ריאה שנמצא בה כל שהוא שחור כדיו, או שהוא למראה הבשר, או שהוא ירוק אמריל"ו בלע"ז.

אניט"ו

l. anito

שורש המלה ביוונית – *ανυθου*. אבל אין לדעת האם ללאדינו המלה הושאלה ישירות מיוונית, או דרך התורכית שגם בה יש למלה צורה זהה – *anito*.

c. anis

שָׁבֶת (צמח בושם – אניסון)

אוי"ח, סימן רד סעיף א

ועל שבת שקורין אניט"ו, ועל כמון וכסבור ועל החומץ שעירבו במים עד שראוי לשתות מברך שהכל.

אפוטא"ר

בדפוס ראשון המלה נכתבה בלי סמ"ך; וכבר בדפוס שני כתבו אפוטא"ר וכן מופיע בדפוס שלפנינו.

l. apotar o apostar; c. apostar

להמרות, להמר

יו"ד, סימן ריז סעיף מח

מי שנדר או שנשבע שלא יצחוק שום צחוק, אסור להטיל גורלות, ולא שום אדם בשבילו. וכן אסור להמרות עם חברו, שקורין אפוטא"ר.

אפוסטא"ר

ראה אפוטא"ר

אצטרול"ב

ראה אצטרול"ב

אצטרול"ב

מה שכתוב בדפוס שלפנינו אצטרול"ב אינו נכון. גם בדפוס ראשון כתוב אצטרול"ב, ואין ספק כי גם שם נפלה טעות דפוס, כי בשלושה מקומות שמלה זו הוזכרה בבית יוסף, בכל מקום כתובה נכון – אצטרול"ב.³

3 בית יוסף, או"ח, סימן שז אות יז: כתב בתשובה (ח"א סי' תשעב, ת"ד סי' קב) שמותר להביט באצטרול"ב בשבת; שם, סימן שח אות נ: 'כתב הרשב"א בתשובה שמותר לטלטל האצטרול"ב בשבת ולהפכו ולהביט בו וכן כתב האגור בשמו ומיהו לדעת הרמב"ם (פירוש המשנה פכ"ג מ"ב) שכתבתי בסימן שז שאסור לקרות בשבת בשום ספר זולת ספרי הנבואות ופירושיהן אפשר דלטלטלן נמי אסור והוא הדין לאצטרול"ב.

l. astrolab; c. astrolabio

מכשיר מימי הביניים למדידת גובה השמש והכוכבים

אורח חיים, סימן ש"ז, סעיף יז

וע"פ סברתו מותר להביט באצטרול"ב בשבת.

אצטרול"ב

ראה אצטרול"ב

אשטרינג"ה

l., e.a. estringa

לפי Corominas המלה הזאת הגיעה לקסטיליאנית דרך השפה האיטלקית – stringa –

ומקורה בגוטיית – striggs.

חוט, סרט או רצועה עם תוויות של מתכת בכל קצה שמשמש לקשירת גרביים, מותניות

ושאר המלבושים.

אוי"ח, סימן י סעיף ח

קאפ"ה שהיא פתוחה, בענין שיש לה ד' כנפות, אם יקבעו בה אשטרינג"ה לעשותה

כסתומה כדי לפוטרה מציצית, אינו מועיל תיקון זה אם לא תהיה קבועה מחצי ארכה

ולמטה לכל הפחות, וגם שתהיה קבועה למטה מהחגור, למען יהיה הרוב הסתום רוב

הנראה לעינים, דאל"כ יאסר משום מראית העין.

אשפיר"ו

l. áspero

מיוונית: ασπερος – לבן. בממלכה העות'מאנית היו שלושה סוגים של כסף קטן, ואלו

הם:

1. para (aspra, asper, aspero), אשר היתה שווה שלושה אקג'יס.

2. akçe (בלאדינו akche, akcha, akches, akchas) – מתורפית ak – לבן+çe (נטפל

לעשיית שם תואר)=לבנוני; ואקג'ה אחת היתה שווה שתי פולות.

3. pula – המטבע הקטן ביותר במערכת הכספית של הממלכה העות'מאנית.

כסף עות'מאני קטן

יוד, סימן רצד סעיף ו

או יפדה בפירות שישוו שוה פרוטה, שהוא אחד מל"ב במעה כסף שהיא אשפיר"ו

עוטמאני"ם ששוקל ט"ז גרעיני שעורה שהוא רביעי דר"הם.

שם, סימן שלא סעיף קלד

ושיעור פרוטה, כחצי שעורה כסף מזוקק, שהוא חלק מל"ב במעה כסף שהוא אשפיר"ו

עוטומ"אני שמשקלו רביעית דרה"ם.

בופל"ו

l., c. bufalo

שור הבר, ראם

י"ד, סימן כח סעיף ד

הבו"פלו, נהגו שלא לכסות דמו.

בוק"א

ראה ביק"א

ביק"א

בדפוס שלפנינו: בוק"א, וטעות הוא; ובדפוס ראשון, וגם בדפוס שני (קראקא ש"ם) כתוב ביק"א, וכן נכון.

l. beka; c. beca

מעטה

או"ח, סימן י סעיף יא

סודר שנותנין על הצואר במלכות א"י, שנקרא בערבי שי"ד, וכן ביק"א שהיו נותנין בספרד על כתפיהם, פטורים.

בישקוג'ו"ש

בדפוס שלפנינו: בישקוני"ש. הנוסח שמופיע בדפוס ראשון – בישקוג'י"ש – הוא ודאי עדיף, אבל גם בו טעות, וצריך להיות כתוב בישקוג'ו"ש כנהוג על פי כל דוברי השפה.

l. biskocho; c. bizcocho

סוג של ביסקויט (עוגה)

או"ח, סימן קסח סעיף ז

וי"מ שהוא פת, בין מתובלת בין שאינה מתובלת, שעושים אותם כעבים יבשים וכוססין אותם, והם הנקראים בישקוג'ו"ש, והלכה כדברי כולם שלכל אלו הדברים נותנים להם דינים שאמרנו בפת הבאה בכסנין.

בישקוג'י"ש

ראה בישקוג'ו"ש

בישקוני"ש

ראה בישקוג'ו"ש

בריד"א

בדפוס שלפנינו: בריג"ה – והוא חסר משמעות; בדפוס ראשון: ברינ"א. אני נוטה לסבור שגם בדפוס ראשון נפלה טעות קלה, והתחלפה דל"ת מקורית בנו"ן, אשר מקשה עלינו את ההבנה, וכנראה מדובר בבריד"ה, ופירושה:

l. c. brida

מעצור, רסן של ברזל

או"ח, סימן שה סעיף א

וחמרא לובא בפגא דפרזלא דהיינו בריג"א.

ברינ"א

ראה בריד"א

גואנטי"ש

l. gwantes, guantes, gvantes;⁴ c. guantes

כפפות

או"ח, סימן שא סעיף לו

מותר לצאת בשבת בבתי ידים הנקראים גואנטי"ש. ויש מי שמחמיר להצריך שיתפרם מע"ש בבתי ידים של מלבושיו או שיקשרם בהם בקשר של קיימא יפה, וראוי לחוש לדבריו.

גוחא"ש

l. chuha

ללאדינו הגיעה המלה מתורכית – çuha, çuka – אמנם מקורה של המלה הוא בשפה הפרסית גוכה chukha – הוא סוג של חליפה (לגברים וגם לנשים) ארוכה כמו מעיל עם, ואפשר גם בלי, שרוולים.

או"ח, סימן י סעיף יב

מלבושים שבמצרים הנקראים גוחא"ש, וכן מינטינ"י ודולאמני"ש וקפטאני"ש ופיריג"י"ש שבתוגרמה, אע"פ שיש להם ד' כנפים, פטורים.

גונזי"ש

. gonzes (sing. gonze); e.a. gonces (sing. gonce), gonzes (sing. gonze); c.c., c.

m. goznes (sing. gozne)

בלאדינו נשמרה צורה עתיקה יותר; גם בפורטוגאלית: gonzo או engonço. לפי Corominas המלה נלקחה לספרדית מצרפתית עתיקה (gonz, רבים של gont) ומקורה במלה gomphus שנשאלה ללטינית מיוונית, γομφοϛ – מסמר, יתר. צירים

אויח, סימן שיד סעיף ז ומטעם זה אסור להסיר הצירים שקורים גונוזי"ש שאחורי התיבות אם נאבד המפתח, ויש מתירים בזו. ושבירת פותחות של תיבות, יש מתיר ויש אוסר, ויש להתיר ע"י א"י.

גינדא"ש

l. gindas (sing. ginda); c. guindas (sing. guinda)

דובדבנים

אויח, סימן רד סעיף יא על חבושים וגינדא"ש בפה"ע; ועל של עשבים, בפה"א; ועל של ורדים, בפה"א. שם, סימן רכה סעיף ד אם בירך שהחיינו על שריוזא"ש, כשיאכל גינדא"ש חוזר ומברך שהחיינו.

גירופלי"י

צורה ספרדית-יהודית זו התפתחה, ככל הנראה, ממלה יוונית garufallo – ציפורן.

l. djerofle, garanfil, karanfil

ציפורן (צמח)

אויח, סימן רב סעיף טז על פלפל וזנגביל יבשים ועל הקלאו"ו של גירופלי וכיוצא בזה שאין דרך לאכלם אלא על ידי תערובות, אין מברך עליהם כלום. קלאוו של גירופלי=ציפורן תבלין

דולאמני"ש

בדפוס שלפנינו: דואלמני"ש ואינו נכון, וצריך להיות כתוב דולאמני"ש כמו בדפוס ראשון.

l. dolamne, dolama

בא ממלה תורכית dolama – שפירושה קפטן (מעיל) מיוחד של יניצ'רים (חיילים עות'מאנים). כדי להקל על הליכתם היו היניצ'רים כופלים את כנפות הקפטנים שלהם. עם הזמן התחיל הצבא העות'מאני לתפור לחייליו קפטנים כאלה עם כנפות מכופלות. בתורכית אומרים לכפל dolamak, ו־dolama הוא שם הפועל מקוצר. מעיל של הצבא העות'מאני בעל כנפות מכופלים

אוי"ח, סימן י סעיף יב
מלבושים שבמצרים הנקראים גוחא"ש, וכן מינטינ"י ודולאמני"ש וקפטאני"ש ופיריג"י"ש
שבתוגרמה, אע"פ שיש להם ד' כנפים, פטורים.

דואלמני"ש
ראה דולאמני"ש

דיאל חש"ו (דיאלחש"ו)
ראה אל חש"ו

דר"הם
1. dram

ללאדינו הושאלה המלה מתורכית, dirhem – שם מטבע כסף ויחידת משקל קטנה.
דר"הם שבממלכה עות'מאנית בדרך כלל פירושו 3.207 גרם. השורש האמיתי של המלה
הוא בשפה יוונית – δραχμη – שם מטבע יווני עתיק אשר עם חידוש עצמאות יוון חזר
להיות המטבע היסודי.
מטבע קטן, יחידת משקל – 3.207 גרם.

יוד, סימן רצד סעיף ו
או יפדה בפירות שישוו שוה פרוטה, שהוא אחד מל"ב במעה כסף שהיא אשפיר"ו
עוטמאני"ם ששוקל ט"ז גרעיני שעורה שהוא רביע דר"הם.

הבו"פלו
ראה בופל"ו

המאוזי"ש
ראה מאוזי"ש

המצטיכי
ראה מצטיכי

הסוקא"ר
ראה סוקא"ר

הקאפ"ה
ראה קאפ"ה

הקובד"ו

ראה קובד"ו

הקוליינדר"י

ראה קוליינדר"י

הקלאו"ו

ראה קלאו"ו

ויאול"ש

(כמו בלטינית)

l. violas; c. violetas

סיגלית

אוי"ח, סימן רטז סעיף ח

סיגלי והם ויאול"ש, בורא עשבי בשמים.

חביצ"א

l. habisa, (בבלקן) habisa

מערבית: חביצה; השווה בבלי, ברכות לו ע"ב; מנחות עה ע"ב, במובן תבשיל עשוי מקמח, תמרים וחמאה.

לחם ישן טחון שמכניסים למרק

אוי"ח, סימן קסח סעיף י

חביצ"א, דהיינו פירורי לחם שנדבקים יחד על ידי מרק, אם נתבשל, אם יש בהם כזית אף על פי שאין בו תואר לחם, מברך המוציא ובהמ"ז.

טאליאדור"ש

ראה טאליאדורא"ש

טאליאדורא"ש

בדפוס שלפנינו: טאליאדור"ש, ואינו מדויק – צריך להיות כתוב טאליאדורא"ש, כמו בדפוס ראשון.

l. tayaduras

ממלה ספרדית עתיקה: (tajada) tallada בקסטיליאנית מודרנית).
חוטים הנעשים מן הקלף, שרוכי עור.

אויח, סימן לב סעיף נ
אין לקנות גידים מא"י, משום דחיישינן שמא של בהמה טמאה הם. מקום שאין גידין מצויים, תופרים בטאליאדורא"ש שעושים מן הקלף, עד שיזדמנו להם גידים.

טריפיד"ש

ראה טריפדי"ש

טריפדי"ש

בדפוס שלפנינו: טריפיד"ש. בדפוס ראשון כתוב טריפדי"ש, ויותר נכון.

l., c. tripodes (sing. tripode)

שולחן תלת-רגלי עשוי מברזל שמשמשים בו להחזקת סיר מעל האש, או להגשת אוכל.

יוד, סימן קכ סעיף ד

טריפדי"ש ששופתים עליהם קדירות, אינם טעונות טבילה. אבל פאריליא"ש, טעונות טבילה מפני שנותנים עליהם המאכל עצמו.

יאסמי"ן

l. yasmin; c. jazmin

מפרסית: יסמין yasemin

יסמין

אויח, סימן רטז סעיף ז

סימלק וחילפי דימא, מברך בורא עצי בשמים; סימלק יש מפרשים רוש מארי"ן ויש מפרשים יאסמי"ן.

ליאו"ן

l., c. Leon

שם זכר – תרגומו העברי אריה

מפני הקשר הידוע בין שמות אריה ויהודה היה נהוג אצל הספרדים להוסיף לכל מי ששמו העברי יהודה גם את השם הספרדי לאון.

אה"ע, סימן קכט סעיף טז

אם השם השני יוצא משם העברי, כגון יהודה ליאו"ן, כותבים: יהודה דמתקרי ליאו"ן. ואם אינו דומה קצת לשם העברי, יכתוב: המכונה.

לימוני"ש

l., c. limones (sing. limon)

לימונים

או"ח, סימן שכ סעיף ו

מותר לסחוט לימוני"ש.

י"ד, סימן צו סעיף ד

מי לימוני"ש שמביאים העו"ג, וכן חתיכות דג מליח שמביאים העו"ג בחביות, מותרים.

לירי"ן

l., c. lirio

חבצלת, נרקיס

או"ח, סימן רטז סעיף ט

נרגיס, והוא חבצלת, ויש אומרים שהוא לירי"ן, אם גדל בגנה, מברך בורא עצי בשמים; ואם הוא גדל בשדה, מברך בורא עשבי בשמים.

מאוזי"ש

l. muezes (sing. muez); c. nuezes (sing. nuez)

בספרדית-יהודית נו"ן בתחילת מלה, כשאחריה באות שתי תנועות 'או', (u) ו'אי' (e), מתהפכת למ"ם. כלומר, כל 'נואי' (nue) הספרדי מתהפך בספרדית-יהודית לימואי. מעניין הוא שבשולחן ערוך מופיע ביטוי זה גם בצורה הספרדית המקורית שלו, נואיס. (ראה גם ערך נואיס מושקאד"ה).

אגוזים

או"ח, סימן רג סעיף ג

על המאוזי"ש, בורא פרי האדמה.

מול"יגא

l. muleja; c. molleja

קורקבן, קבה, קיבה, אצטומכה

י"ד, סימן ל"ט, סעיף ז

אם נסרכה האונא או האומה לגרגרת או לחזה, או לשמנונית הלב או לכיסו, או לטרפש הלב, או לטרפש הכבד, או לטרפש העיגוניתא שהוא סוף טרפש הלב, או לרחם, או לאל מעדא שקורין מול"יגא, או לסמפון היורד בין שתי הערוגות, או לקנה הלב, או לשמנונית הסמפונות, או לכבד, טריפה, ואפילו היא דבוקה לאחת ממקומות הללו בלי פילוש.

מוס"ק

l. mosk

מערבית: מוסק"י.

לבונה, מושק

או"ח, סימן רטז סעיף ב
ואם אינו לא מין עץ ולא מין עשב, כמו המוס"ק, מברך עליו בורא עשבי בשמים.

מוסקאד"ה

ראה מושקאד"ה

מושקאד"ה

l. (muez) moskada; c. (nuez) moscada

בספרדית שם־התואר moskada מופיע אך ורק אחרי nuez (בלאדינו muez=אגוז) – שם־התואר moskada כשלעצמו אינו קיים. מעניין הוא, שמרן, שהוא בדרך כלל ער מאוד לענייני השפה, לא הראה במקום זה את עקביותו האופיינית, וכתב בספרו אותה מלה בארבע דרכים שונות: פעם כתב מואיז"ש (ודווקא שם היה יכול לכתוב אגוז כי אין שם שם־תואר הספרדי moskada אחרי המלה), פעם אחרת כתב אגוז מושקאד"ה, פעם שלישית כתב אגוז מושקא"ט ופעם רביעית כתב נואיס מושקאד"ה.

מוסקט

או"ח, סימן רטז סעיף ב

הילכך על כל דבר שהוא מסופק בו, מברך בורא מיני בשמים; על אגוז מוסקאד"ה ועל קניל"ה וקלא"ו וכל בשמים שהם לאכילה, מברך שנתן ריח טוב בפירות.

או"ח, סימן רב סעיף יד

אגוז רך שמבשלים בדבש וקוראין לו נואיס מושקאד"ה, מברך עליו שהכל.

מושקא"ט

l. moskat, muskat, moskada, muskada; c. moscada

מוסקט

אורח חיים, סימן ר"ב, סעיף י"ז

על אגוז מושקא"ט, בפה"ע.

מינטינ"י

l. mintene

ללאדינו הגיעה המלה מתורכית, mintan, ומקורה הוא בפרסית, נימתן (nimten): מעיל קצר עשוי מכותנה (או מגיוחה, ראה לעיל ערך מגיוחה) עם שרוולים ארוכים וצפופים.

אוי"ח, סימן י סעיף יב
מלבושים שבמצרים הנקראים גוחא"ש, וכן מינטיני ודולאמני"ש וקפטאני"ש ופיריג"י"ש
שבתוגרמה, אע"פ שיש להם ד' כנפים, פטורים.

(אל) מע"דא

l. ma'ada (al ma'ada)

מערבית: אל מעד"א

קורקבן, קבה, קיבה, אצטומכה

יוד, סימן לט סעיף ז

אם נסרכה האונא או האומה לגרירת או לחוזה, או לשמנונית הלב או לכיסו, או לטרפש
הלב, או לטרפש הכבד, או לטרפש העינוניתא שהוא סוף טרפש הלב, או לרחם, או
לא"ל מע"דא שקורין מול"יגא.

מצטיכי

l. mastiki

מיוונית: μαστιχα

c. almaciga

מסטיק – שרף ריחני מאלת המסטיק, שממנו עושים עראק אשר גם הוא נקרא מסטיק.
כאן ככל הנראה, הכוונה לעראק מסטיק.

אוי"ח, סימן רטז סעיף ג

על הורד, ועל הקנמון שהוא עור הנדי, ועל מי הורד, ועל הלבונה והמצטיכי וכיוצא
בהם, בורא עצי בשמים.

נואיגאר"ו

בדפוס שלפנינו: נואינדו; בדפוס שני (קראקא ש"ם): נואיגר"ו, וגם זה חסר;
צריך להיות נואיגאר"ו, כמו בדפוס ראשון.

l. noegaro; d.e.m. nogero; c. noguera, noguero, nogal

בספרדית noguera – עץ אגוז.

דובשן

אוי"ח, סימן רב סעיף יג

אגוז גמור המטוגן בדבש ונקרא נואיגאר"ו, מברך עליו בפה"ע.

נואינד"ו

ראה נואיגאר"ו

נואיס מושקאד"ה

l. nues moskada; c. nues moscada

אגוז מושקט

א"ח, סימן רב סעיף יד

אגוז רך שמבשלים בדבש וקוראין לו נואיס מושקאד"ה, מברך עליו שהכל.

ראה גם מאוי"ז ומוסקאד"ה.

ניבלא"ש

l. nevlas; c. neblas

בצק עלים

א"ח, סימן קסח סעיף ח

ואותן שבלילתן רכה ודקים מאוד שקורין ניבלא"ש, מברך עליהם בורא מיני מזונות

וברכה אחת מעין שלש.

סיסטירנ"ה

l. sisterna; c. cisterna

בור למי גשמים

א"ח, סימן תנה סעיף ב

י"א שמים המכונסין בסיסטירנ"ה, מותר ללוש בהם סמוך לשאיבתן...

עוטומני"ם

l. Otomanim, Otomanes, Osmanlis

עות'מאנים

י"ד, סימן רצד סעיף ו

או יפדה בפירות שישוו שוה פרוטה, שהוא אחד מל"ב במעה כסף שהיא אשפיר"ו

עוטמאני"ם ששוקל ט"ז גרעיני שעורה שהוא רביע דרה"ם

שם, סימן שלא סעיף קל"ד

ושיעור פרוטה, כחצי שעורה כסף מזוקק, שהוא חלק מל"ב במעה כסף שהוא אשפיר"ו

עוטומ"אני שמשקלו רביעית דרה"ם,

פאדגלייא"ש

ראה פאדיליא"ש

פאדיליא"ש

בדפוס ראשון כתוב פאדגלייא"ש, ואין ספק שמדובר בטעות דפוס, יו"ד שהתחלפה בגימ"ל. כבר בדפוס שני טעות זו תוקנה וכתוב פדיליא"ש (אל"ף אחת חוסרה) – וכך גם בדפוס שלפנינו.

l. *padiyas* (sing. *pariya*); e.a. *padillas* (sing. *padilla*)

Diccionario medieval Martin Alonso, (ראה) האוכל את מגישים את האוכל (ראה) (Español).

לפי ההקשר, מסתבר יותר אמנם שהכוונה לפאריליא"ש – אסכלה או 'גריל' – ויש שתי ראיות להנחה זו: א. כתוב שנותנים אוכל עליהם – ולא בתוכם – כמו שהיה צריך להיות כתוב אילו באמת היה מדובר בפאדיליא"ש; ב. מלבד זאת, ההשוואה בין טריפד"י (ראה ערך טריפדי"ש) לבין סיר בישול והגשה מיותרת לחלוטין ואין בה חידוש הלכתי. אבל אם נניח שמדובר בפאריליא"ש ('גריל') ההשוואה בינו לבין טריפד"י מובנת, ואפילו הכרחית, כי קיים הבדל גדול ביניהם: בטריפדי אין מגע ישיר בין האוכל לבין הכלי, ובפאריליא"ש המגע איננו הכרחי, אבל הוא שכיח מאד.

בכל זאת, היות שהדיוק הזה מתבסס על שיקולים הגיוניים, ולא על ראיות כתובות, וכדי לאמתו יש לקבוע שבדפוס ראשון נפל צירוף של טעויות דפוס (רי"ש שהתחלפה בדל"ת ויו"ד שהתחלפה בגימ"ל), ושדפוס שני (והלאה) תיקנו רק טעות אחת ואת השנייה הניחו, העדפתי לא לקבוע מסמרות.

פאריליא"ש

l. *pariyas*; c. *parillas*

גריל, אסכלה

יו"ד, סימן קכ סעיף ד

טריפדי"ש ששופתים עליהם קדירות, אינם טעונות טבילה. אבל פאדיליא"ש (או פאריליא"ש א"פ) טעונות טבילה מפני שנותנים עליהם המאכל עצמו.

פאל"א

ראה פאל"ה

פאל"ה

l., c.: *pala*

רחת, נפה

ארי"ח, סימן תנא סעיף יט

הרחת שקורים פאל"ה, יש אומרים שאין מועיל לה הגעלה וצריך לקנות חדשה.

י'ד, סימן קח סעיף ג
אם יש שמנונית של איסור על המרדה שקורין פאל"א, אסור ליתן עליה היתר כל היום.

פאלמיט"ו

l., c. palmito

דקל קטן

אורח חיים, סימן ר"ד, סעיף א
ועל כמהין ופטרתיות ועל קורא שהוא פאלמיט"ו

פאנדי"ש

ראה פנאדי"ש

פדיליא"ש

ראה פאדגלייא"ש

פידאו"ש

ראה פידיאו"ש

פידיאו"ש

בדפוס שלפנינו: פידאו"ש. בדפוס ראשון כתוב פידיאו"ש וזה יותר נכון.

l., c. fideos (sing. fideo)

אטריות

או"ח, סימן תמו סעיף יב

חמץ נוקשה, אפילו בעיניה אינו אסור בהנאה אחר הפסח. והפידיאו"ש, חמץ גמור הן
ואסורים בהנאה אחר הפסח.

פידיני"ש

ראה פירגי"ש

פידלי"א

ראה פריליא

פינוג"ו

l. finojo; e.a. finojo; c.c. henojo; c.m. hinojo

שמיר

אוי"ח, סימן תרכט סעיף יא
מסככין בפינוג'ו הנקרא בערבי שומר.

פיריג'יש

בדפוס שלפנינו: פיריג'יש והוא חסר כל משמעות. בדפוס ראשון וגם בדפוס שני (קראקא ש"ם) כתוב פיריג'יש, והוא נכון.

l. feredjes (sing. feredje)

ללאדינו המלה הזאת הושאלה מתורכית, farace, אבל מקורה הוא בערבית: פאראגייה או פאראזייה.

מעטה ארוך שהיו לובשות נשים מוסלמיות לפני שהיו יוצאות לרחוב. המעטה הזה מסתיר את גוף האשה והפרצוף.

אוי"ח, סימן י סעיף יב

מלבושים שבמצרים הנקראים גוחא"ש, וכן מינטיג'י ודואאמני"ש וקפטאני"ש ופיריג'יש שבתוגרמה, אע"פ שיש להם ד' כנפים, פטורים.

פלאדון

ראה פלאון

פלאדוני"ש

ראה פלאון

פלאון, פלאוני"ש

בדפוס שלפנינו: פלאדוני"ש) – והוא תיקון אשכנזי מובהק שנעשה על פי התפתחות השפה הצרפתית. אם התיקון היה נעשה כדי לשקף את הערכון של השפה הקסטיליאנית לא היו מוסיפים דל"ת, אלא היו מורידים וא"ו. בדפוס ראשון: פלאוני"ש) – וזו צורה קסטיליאנית עתיקה.

l. flaon, flaones; c.c. flaon; c.m. flan

מצרפתית עתיקה: flaon=טורטה. מאותו שורש התפתחו בשתי השפות שתי צורות שונות: בצרפתית, ons flado, ובקסטיליאנית flan. בלאדינו, נשתמרה הצורה הראשונית. קרם עשוי מחלב, ביצים וסוכר

אוי"ח, סימן תס סעיף ו

אין להקל במה שהחמירו הקדמונים שלא לעשות פנאדי"ש או פלאוני"ש.

אוי"ח, סימן תקט סעיף ה

מותר ללבן ביי"ט כלי ברזל שאפו בו פלאון של גבינה.

פלונקר"ו

ככל הנראה מדובר בטעות דפוס, וצריך היה להיות כתוב פורונקול"ו, אף על פי שבכל הדפוסים כתוב פלונקר"ו.

l. furunkulo; c. furuncul

פורונקל, דלקת

או"ח, סימן שכח סעיף ז

מחליין שבת על כל מכה שנעשית מחמת ברזל, ועל שחין הבא בפי הטבעת, ועל סימטא והוא הנקרא פלונקר"ו בלע"ז, ועל מי שיש בו קדחת חם ביותר או עם סימור.

פנאד"ה

ראה אינפד"ה

פנדי"ש

ראה אינפד"ה

פנאד"ש

ראה אינפד"ה

פליז"ו

ראה פניז"ו

פניז"ו

בדפוס שלפנינו: פליז"ו.

l., c. panizo

דוחן, סוג של תבואה

או"ח, סימן רח סעיף ח

על פת דוחן ופניז"ו או של שאר מיני קטניות מברך שהכל ואחריו בורא נפשות.

פנאד"ה

ראה אינפנד"ה

פרילי"א

בדפוס שלפנינו: פידלי"א. בדפוס ראשון: פרילי"א, ונראה לי שגם צורה זו שגויה ועלינו להוסיף נו"ן – פרינלי"א – כדי להבין את המלה.

l. fornelia, fornelo; d.e.m. furnjaya; c.c. fornillo; c.m. hornillo

תנור קטן של חרס שהסקתו מבחוץ

אוי"ח, סימן תנא סעיף ב

כוביא, שהוא כלי שעושים מלבנים ועפר ואופים ומטגנין בו, וכן תנור קטן שקורין פרילי"א (נ"ל שיש לתקן: פורגלי"א) הסיקו מבחוץ אסור לאפות בו בפסח, דאין חמץ שבו נפלט בכך; ואם מלאו גחלים מבפנים, שרי.

פרינ"ו

l., c. freno

רסן

אוי"ח, סימן שה סעיף א

ופרד ותמור וסוס יוצאים באפסר או ברסן שהוא פרינ"ו, אבל לא בשניהם. ומותר לכרוך חבל האפסר סביב צוארה ותצא בו. ומותר לטלטל האפסר וליתנו עליה, ובלבד שלא ישען עליה.

פשטיד"ה

l. pastida; c. pastel

מילוי פירות או בשר הנאפה בתוך בצק עלים

אוי"ח, סימן תקט סעיף ה

מותר ללבן ביי"ט כלי ברזל שאפו בו פלאדו"ן של גבינה, ואחר הליבון יאפו בו פשטיד"ה של בשר: והוא שכשיתלבן יתנו אותו על המאכל מיד, אבל אם הוא בלוע מנבילה וכיוצא בה, אסור ללכנו אפילו לאפות בו דבר היתר.

יוד, סימן צ סעיף ב

נהגו שלא לבשלו עם בשר כלל. ולבשלו בלא בשר, בטיגון או בפשטיד"א, מצריכין קריעה שתי וערב וטיחה בכותל; ולצלי, קריעה שתי וערב.

קאמיז"ה

l. kamiza; c. camisa

חולצה, כתונת

יורה דעה, סימן ש"מ, סעיף י

אפרקסותו, אינו צריך לקרוע, יש מפרשין שהוא בגד הזיעה הדבוק לבשרו, ויש מפרשים דהיינו בגד העליון שקורין קאפ"ה; ופשט המנהג שלא לקרוע הקאפ"ה על שום מת, אפילו על אביו ואמו, ולקרוע על אביו ואמו גם החלוק שקורין קאמיז"ה...

קאפאנאג"ש

ראה קאפאנאג"ש

קאפאנאג"ר

בדפוס שלפנינו: קאפאנאג"ש; בדפוס ראשון: קאפאנאג"ר – ובכל אחד משני הכתיבים חסרה אל"ף. בכל זאת העדפתי את הדפוס הראשון, כי לו משפט הבכורה. בקהילת סאראייבו נהוג לבטא את המלה הזאת כ־kafanajos או kafanadjos והיא מתרגמת את המונח העברי לְבַד. ובאשר לפירושה לצערי לא זכיתי לדעת את מוצאה.

l. kafanajos, kafanadjos

לבד

י"ד, סימן שא סעיף ב

הני קאפאנאג"ש דידן, אם הם תפורין בפשתן, יש ליוהר מלהעלותם עליו ואפילו מלהציען תחתיו, עד שיתפרם במשי או בקנבוס.

קאפ"ה

l. kapa; c. capa

מעיל עליון

או"ח, סימן י סעיף ח

קאפ"ה שהיא פתוחה, בענין שיש לה ד' כנפות...

י"ד, סימן שמ סעיף י

אפרקסותו, אינו צריך לקרוע, יש מפרשין שהוא בגד הזיעה הדבוק לבשרו, ויש מפרשים דהיינו בגד העליון שקורין קאפ"ה; ופשט המנהג שלא לקרוע הקאפ"ה על שום מת, אפילו על אביו ואמו, ולקרוע על אביו ואמו גם החלוק שקורין קאמיז"ה...

קביסטר"ו

בדפוס שלפנינו: קבישטר"ו, בשי"ן. בדפוס ראשון: קביסטר"ו, בסמ"ך. ואפילו שאין נפקא מינה להיגיו נאחו בגירסת דפוס ראשון.

l. kavestro; c. cabestro

מושכות, מעצור מיוחד לגמל שנכנס בו כל הראש.

או"ח, סימן שה סעיף א

והגמל באפסר שהוא קבישטר"ו.

קבישטר"ו

ראה קביסטר"ו

קובד"ו

l. kovdo; c. codo

מרפק

אוי"ח, סימן כז סעיף א
מקום הנחתן של יד בזרוע שמאל, בבשר התופח שבעצם שבין הקובד"ו ובית השחי.

אוי"ח, סימן כז סעיף ז
כי העצם הסמוך לבית השחי מחציו עד הקובד"ו הוא מקום הנחת תפילין.

קוליינדר"י

l. koliandre

הָל (תבלין שנהוג במזרח להכניסו לקפה; ככל הנראה נהוג היה באשכנז ואיטליה לזרוק קוליינדר"י בקונפיט"י בחתונות).

יו"ד, סימן קכג סעיף כה
מותר ליקח מהעובד כוכבים קוליינדר"י קונפיט"י, אע"פ שנותנים קוליינדר"י בחומץ, משום דהוי נתינת טעם לפגם.

קונפיט"י

l. konfete

מאיתלקית: confetti (sing. confetto); ופירושו:

סוכריות או חתיכות נייר בצבעים שונים הנזרקות בחתונות ושמחות

יו"ד, סימן קכג סעיף כה
מותר ליקח מהעובד כוכבים קוליינדר"י קונפיט"י, אע"פ שנותנים קוליינדר"י בחומץ, משום דהוי נתינת טעם לפגם.

(אל) קיבל"א

l. kibla

מערבית: אל קיבלא

כיוון התפילה אצל המוסלמים

יו"ד, סימן ד סעיף ז
ישמעאלים שאינם מניחים ישראל לשחוט, אלא אם כן יהפוך פניו לא"ל קיבל"א, כמנהג חקותיהם, אינו דומה לשוחט לשם הרים.

קלאר"ו

l. klavo; c. clavo

מסמר של ציפורן (תבלין)

ארי"ח, סימן רב סעיף טז

על פלפל זונגביל יבשים ועל הקלאוו של גירופלי וכיוצא בזה שאין דרך לאכלם אלא על ידי תערובות, אין מברך עליהם כלום.

ארי"ח, סימן רטז סעיף ב

הילכך על כל דבר שהוא מסופק בו, מברך בורא מיני בשמים; על אגוז מוסקאד"ה ועל קניל"ה וקלא"וו וכל בשמים שהם לאכילה, מברך שנתן ריח טוב בפירות.

קניל"ה

l. kanela; c. canela

קינמון

ארי"ח, סימן רטז סעיף ב

על אגוז מוסקאד"ה ועל קניל"ה וקלא"וו וכל בשמים שהם לאכילה, מברך שנתן ריח טוב בפירות.

קפטאני"ש

l. kaftanes (sing. kaftan); tur. kaftan; pers. haftan

את המלה הזאת לקח מרן, מתורכית (kaftan) – אבל גם בתורכית היא מלה שאולה, ומקורה בפרסית כפתאן: khaftan.

גלימה, מעיל עליון

ארי"ח, סימן י סעיף יב

מלבושים שבמצרים הנקראים גוחא"ש, וכן מינטיני"י ודואלמני"ש וקפטאני"ש ופיריג"י"ש שבתוגרמה, אע"פ שיש להם ד' כנפים, פטורים.

ראליי"ן

l. rayador, rayo; c. rallador, rallo

מגררת

ארי"ח, סימן שכא סעיף י

אסור לגרור הגבינה בשבת במורג חרוץ בעל פיפיות שקורין ראליי"ן.

רוסמארי"ן

ראה רו"ש מארי"ן

רו"ש מארי"ן

בדפוס שלפנינו: רוסמארי"ן. בדפוס ראשון: רו"ש מארי"ן.

l. rosmarin, rozmarin, rosmarino; c. romero

מלטינית: *rosmarinus officinalis*. בקסטיליאנית מודרנית יש רק צורה אחת: *romero*. אמנם, בתקופה הקלאסית השתמשו גם בצורה יותר קרובה ללטינית (צורה שנשתמרה בלאדינו) ושי"Corominas קורא לה *castellanizacion sporadica*.

רוזמרין – שיחיוני ממשפחת השפתניים

א"ח, סימן רטז סעיף ז

סימלק וחילפי דימא, מברך בורא עצי בשמים; סימלק יש מפרשים רו"ש מארי"ן.

ריאלהש"ו

ראה אל חש"ו

רילו"ו

ראה רילוג

רילו"ג

l., c. reloj

שעון

א"ח, סימן שח סעיף נא

מה שמורה על השעות שקורין רילו"ו, בין שהוא של חול בין שהוא של מין אחר, יש להסתפק אם מותר לטלטלו.

רושקיליא"ש

בדפוס שלפנינו: רישקולא"ש, ואינו נכון. בדפוס ראשון: רושקיליא"ש, וכך נכון.

ruskitas; c. rosquillas l. roskilias

עוגיה ספרדית

א"ח, סימן קסח סעיף ז

פת הבאה בכיסין, יש מפרשים: פת שעשוי כמין כיסים שממלאים אותם דבש או סוקר ואגוזים ושקדים ותבלין, והם הנקראים רושקיליא"ש ואלחש"ו...

רישקולא"ש

ראה רושקיליא"ש

שי"ד

l. shid

מערבית, שי"ד

סודר, מטפחת לעטיפת הראש או הצואר

או"ח, סימן י סעיף יא

סודר שנותנין על הצואר במלכות א"י, שנקרא בערבי שי"ד, וכן ביק"א שהיו נותנין בספרד על כתפיהם, פטורים.

שירזא"ש

ראה שירזא"ש

שירזא"ש

l. serezas (sing. sereza); c. cerezas (sing. cereza)

דובדבנים

או"ח, סימן רכה סעיף ד

אם בירך שהחיינו על שירזא"ש, כשיאכל גינדא"ש חזור ומברך שהחיינו.